

6

ErfgoedBrief Breda

Binnenstad op kaart

Plattegrond binnenstad Breda 1530-1870

Op de schop!

Breda stad van de Nassaus

1-5

6-7

8-10

11-12

Binnenstad op kaart

Hans de Kievith, Gerard Otten en Johan Hendriks Op woensdag 22 februari 2006 werd de plattegrond 'Inventarisatie bijzondere gebouwen en complexen binnenstad Breda, 1530-1870' door wethouder A. Adank aangeboden aan enkele gemeenteraadsleden. Wij zijn er trots op dat deze kaart nu ook voor een groot publiek toegankelijk is.

Het eerste uitgangspunt was uitermate pragmatisch. Bij het archeologische onderzoek binnen de stadskern van Breda bestaat al jaren een probleem waar we telkens weer tegenaan lopen. Voorafgaand aan archeologisch onderzoek is er meestal weinig tijd om de historisch-topografische situatie van de opgravinglocatie en de directe omgeving te bestuderen. Dit probleem doet zich vooral voor in situaties waarbij de werkzaamheden verricht worden door externe partijen. Bovendien is het prettig om bij de uitwerking van de opgravingresultaten snel informatie te krijgen over de historische context. Als we bovendien beschikken over een digitale versie van het kadastrale minuutplan van 1824 kunnen we afvalkuilen en beerputten op het juiste erf situeren.

Een illustratie van dit probleem vormt het onderzoek in 2004 op het terrein aan de Markendaalseweg, op de hoek van de Waterstraat. De vondst van een 18^e-19^e-eeuwse zeep- en zoutziederij was een complete verrassing. Ook de exacte ligging van de 14^e-eeuwse stadsmuur was niet bekend.

Een tweede probleem vormt de toegankelijkheid van 25 jaar opgravingsactiviteiten in de binnenstad. Tijdens deze onderzoeken zijn sporen teruggevonden van bebouwing en inrichting die het karakter van een gemiddeld woonhuis met erf overstegen. Een derde, meer principiële, reden om een kaart te gaan maken is dat het Bureau Cultureel Erfgoed op korte termijn uitspraken moet doen over het nut en de noodzaak van behoud en onderzoek. Om tot een goed beargumenteerde archeologische waardering van de binnenstad te komen is een overzicht gewenst van reeds opgegraven plaatsen en potentieel belangwekkende locaties.

Een plattegrond voor de periode 1530 - 1870

Op basis van een aantal praktische overwegingen is besloten om twee kaarten te vervaardigen, één die de

situatie weergeeft van vóór ongeveer 1530, de middeleeuwse situatie, en één met de situatie van ná die tijd. In 1490 en 1534 immers was Breda in twee fasen zowat helemaal afgebrand. Vóór deze stadsbranden bestond de bebouwing voor een groot deel uit huizen in houtbouw met rieten daken. De stad is na deze branden weer opgebouwd met stenen huizen en leien daken. De stadsbestuurders hebben van deze gelegenheid gebruik gemaakt om de stad met nieuwe straten te doorsnijden en rooilijnen te verbeteren. Rond 1530 werd begonnen met de aanleg van de vestingwerken rond Breda en daarna werden de middeleeuwse stadsmuur gesloopt. Vanwege deze ingrijpende reorganisatie van het Bredase stadsbeeld laten wij onze

Het opvallende brouwhuis van de bierbrouwerij de Witte Leeuw aan de Haven. In 1650 bestonden er 33 brouwerijen in Breda, allemaal gelegen in de nabijheid van water. De Witte Leeuw is nummer 190 op de plattegrond.

kaart dan ook beginnen in 1530. De plattegrond laten we eindigen in 1870. In dat jaar begon de ontmanteling van de vesting, wat op zijn beurt weer het startsein was voor een nieuwe ingrijpende reconstructie van de stad, inclusief de oude binnenstad. Na dit jaar ontstaan er nieuwe structuren, woonwijken en bedrijfsterreinen die aan de hand van kadastrale

gemaakt van oudere kaarten. Een grote steun hierbij was het boek *Breda in kaart*, dat is uitgegeven door Breda's Museum in 2002. Een mooi voorbeeld van een bijzondere kaart is de plattegrond die de landmeter Christoffel Verhoff in 1679 maakte van het Valkenberg. Veel topografische gegevens hebben we geput uit reeds verschenen artikelen in onder andere *Jaarboek de Oranjeboom*. We noemen als voorbeeld de artikelen van J.L.M. de Lepper over de katholieke schuilkerken en van A.C.M. Kappelhof over de Bredase bierbrouwerijen. De verschillende artikelen van Jac.H. van Hooydonk zijn niet vergeten. Verder ontleenden we veel gegevens aan het project Bouwhistorisch Onderzoek Binnenstad (BOB). Al deze losse gegevens zijn verzameld en in verschillende kaartlagen digitaal aangebracht op een plattegrond van de huidige stad. Door alles wat bekend is op één plattegrond te zetten worden onderlinge verbanden duidelijker. Als voorbeeld noemen we de samenhang tussen de brouwerijen en het water. Nu we alle brouwerijen op kaart hebben gezet blijken ze allemaal aan de voorzijde of aan de achterzijde aan water te grenzen.

Voortschrijdend inzicht
 Het vervaardigen van de plattegrond uit de periode 1530-1870 heeft ons geleerd dat er nog een aantal problemen zijn op te lossen. Er ontbreken bijvoorbeeld nog talloze middenstands- en vroeg-industriële complexen waarvan we op voorhand kunnen zeggen dat ze sporen in de bodem hebben nagelaten. Om dit goed in beeld te krijgen is nieuw archeologisch en archiefonderzoek nodig. Op basis daarvan kan de kaart in de toekomst verder gedetailleerd worden. Het voordeel van een digitale uitgave is dat we sneller een nieuwe versie kunnen uitbrengen. De weergegeven vestingwerken zijn bovendien de vestingwerken zoals ze bestonden in 1870. Deze zijn het resultaat van een ingrijpende recon-

Het Groot Arsenaal op het terrein van de Seeligkazerne, gebouwd in 1771, nummer 55 op de plattegrond.

en topografische kaarten nauwkeurig te reconstrueren zijn.

Samenhang

We hebben alle gebouwen geïnventariseerd die groter zijn dan een normaal woonhuis. Bovendien hebben we alle erven met een bijzondere bestemming aangegeven. Op de kaart vinden we dus kerkelijke ge-

bouwen, kloosters, kapellen, schuilkerken en een synagoge. We hebben openbare gebouwen aangegeven, zoals het stadhuis en de vleeshal; en militaire gebouwen zoals de hoofd-wacht en arsenalen. Het kasteelcomplex kreeg een apart kleurtje. Tot de huizen die groter zijn dan een normaal woonhuis rekenen we de herenhuizen en de adellijke woningen. Bij industriële gebouwen denken we aan brouwerijen, zeep- en zoutziederijen en molens. Doelen en kerkhoven zijn erven met een bijzondere bestemming. Op de kaart wordt dit geheel omgeven door de vestingwerken zoals deze waren in 1870. De oudste kaart waar de hele stad op een grote schaal op staat is het kadastrale minuutplan van 1824. Voor zover mogelijk hebben we gebruikt

van links naar rechts **Sint Joostkapel in de Ginnekenstraat, nummer 3 op de plattegrond. Alle drie de einden of buitensteden hadden hun eigen kapel.**

Het grote huis aan de Visserstraat, dat tegenwoordig het huisnummer 16 en 18 draagt, nummer 111 op de plattegrond.

Het brandspuithuis aan de Nieuwe Huizen staat op de plaats waar de straat het water de Gampel kruiste. Rechts daarvan staat de witgepleisterde gevel van de bierbrouwerij het Ene Hoefijzer, nummer 104 op de plattegrond.

Achter de 19e-eeuwse gevel van Catharinastraat 14, nummer 87 op de plattegrond, gaat een 16e-eeuwse structuur met binnenplaats en traptoren schuil. Catharinastraat 14 is tegenwoordig de huisvesting van Van Aalst, Perzische en Oosterse tapijten.

structie in 1682. Door met speciale software nauwkeurige historische kaarten op de huidige topografie te plaatsen zijn we in de toekomst in staat om ook de oudere fasen van de vesting Breda op kaart te krijgen. Een cartografisch probleem is duidelijkheid te krijgen over de verschillende functies van gebouwen in verschillende perioden, bijvoorbeeld brouwerijen die later grote woonhuizen werden, een adellijke woning die een tijdlang als klooster in gebruik was, enzovoorts. Een aantrekkelijke kaart is niet voldoende, want aan elk object hangen gegevens. Deze worden gestructureerd opgeslagen in een database en zijn op den duur goed toegankelijk. Wat we nu met de binnenstad doen heeft Karel Leenders inmiddels gedaan voor het overige deel van de gemeente (zie ErfgoedBrief Breda 5). Beide projecten moeten natuurlijk goed op elkaar aansluiten.

Parallele projecten

De inventarisatie 1530-1870 is niet het enige digitale karterings project dat loopt. We werken al enige tijd aan het systematisch vastleggen van de belangrijkste opgravingresultaten in digitale tekeningen. Dit project, uitgevoerd door Twan van den Broek, sluit naadloos aan op de nu gepresenteerde kaart omdat in die tekeningen daadwerkelijk in detail zichtbaar wordt welke complexen zijn opgegraven. Daarnaast wordt gewerkt aan het vervaardigen van een verstoringskaart van de binnenstad. Daar waar de inventarisatie aangeeft wat er ooit in Breda onder- en bovengronds aanwezig was, geeft de verstoringskaart aan waar het bodemarchief definitief verdwenen is. We realiseren eveneens een hoogtekaart van het natuurlijk landschap van de historische binnenstad. Dit zit als het ware verstopt onder dikke ophogingslagen. In 1996 is daar een

Toegang tot de kaart via internet*

www.breda.nl > Breda > Algemeen > Historie > Historische kaart

eerste versie van vervaardigd. Deze kaart is een hulpmiddel om te analyseren hoe en waar mensen in de prehistorische en historische tijden zich zouden kunnen hebben gevestigd.

Wandelen

De kaart van Breda tussen 1530 en 1870 kan natuurlijk worden gebruikt bij het voorbereiden van archeologisch en bouwhistorisch onderzoek, maar geeft nog vele andere mogelijkheden. Ga maar eens wandelen in de stad en kijk wat er nog overeind staat en wat er verdwenen is. Waarschijnlijk zult u voor verrassingen komen te staan en zult u ontdekken dat bepaalde gebouwen, waar u altijd aan voorbijgelopen bent, een lange geschiedenis blijken te hebben.

Anderzijds zult u bemerken dat ooit zéér beeldbepalende gebouwen, zoals de Markendaalse Kerk, gesloopt blijken te zijn.

De middeleeuwse stad

De plattegrond van de middeleeuwse stad (dus van vóór 1530) is nog in ontwikkeling. Hiervoor wordt uiteraard gebruik gemaakt van de dissertatie van Wim Hupperetz, *Het geheugen van een straat, Achthonderd jaar wonen in de Visserstraat te Breda* (2004) en van de onderzoeken van wijlen Jac. van Hooydonk.

Toekomstperspectief

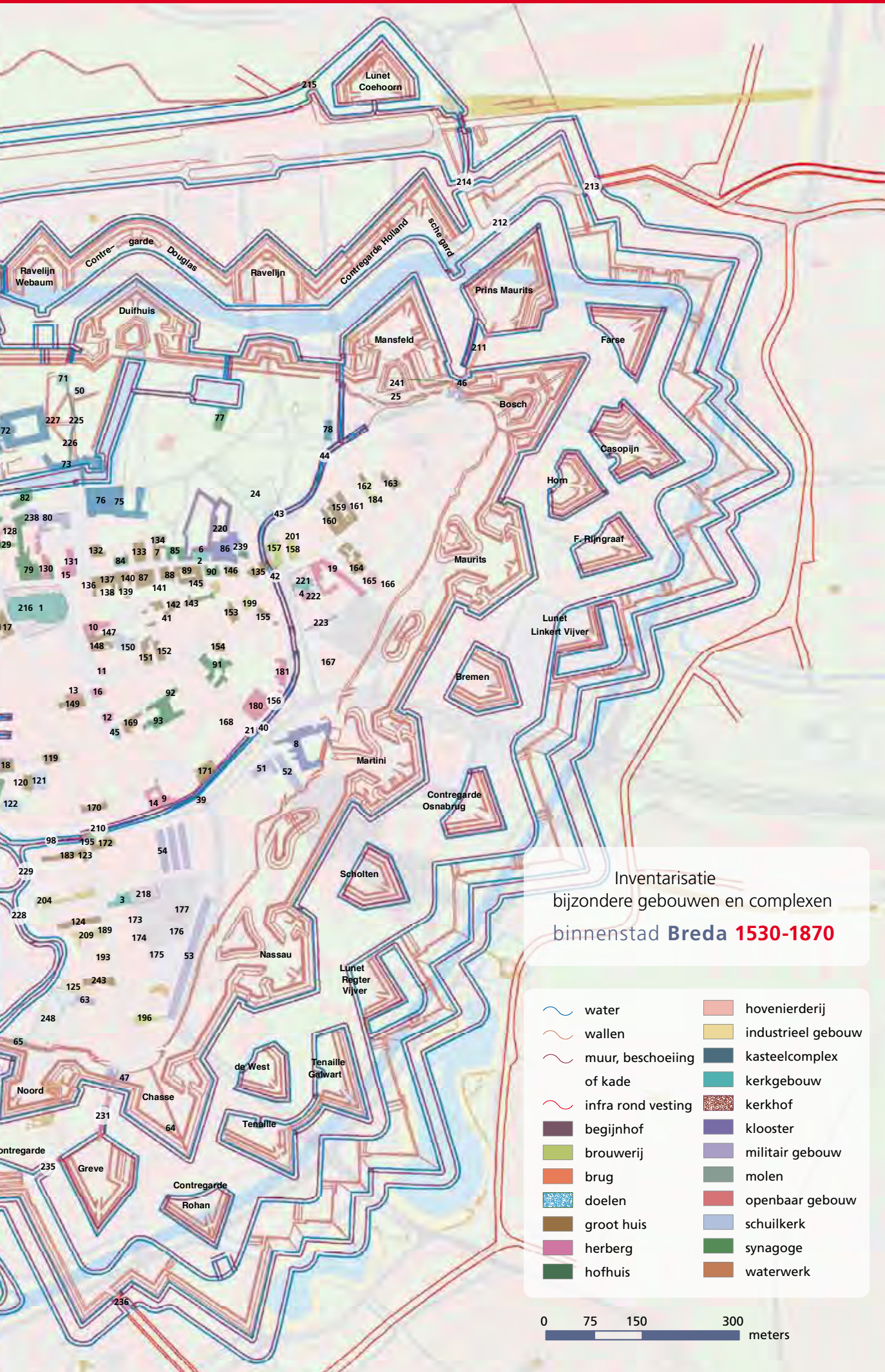
De kaarten van de stad Breda in de Middeleeuwen en in de periode daarna tot 1870 vormen samen met de verstoringenkaart en de cultuur-

historische inventarisatie een eerste stap in een veel groter project. Deze inventarisaties zijn nodig om een goed beeld te krijgen van het Bredase erfgoed. Daarna kunnen wij het erfgoed classificeren. Dan ook kunnen we keuzes maken hoe we omgaan met een bepaald object of terrein en kunnen we daarvoor criteria formuleren. Uiteindelijk zorgt deze inventarisatie ervoor dat in toekomstige ruimtelijke ordeningsplannen niet alleen aandacht is voor het erfgoed, maar dat het ook als een basis wordt gebruikt voor stedelijke en landschappelijke ontwikkelingen.

*Het uitprinten van de kaart is pas zinvol bij een A2 formaat. De kaart is in Acrobat Reader uitstekend te bekijken op het beeldscherm. Er kan tot circa 200% ingezoomd worden.

binnenstad Breda 1530-1870

1	Grote of Onze Lieve Vrouwekerk	84	Huis Wijngaarde	168	Molenstraat
2	Sint Wendelinuskapel of Waalse kerk	85	Huis Merwede,	169	Sint Janstraat 6-8
3	Sint Joostkapel		later Gerechtsgebouw	170	Eindstraat 23
4	Beyerkapel	86	Capucijnen Huijsinge,	171	Wijnaendt van Stein's Fundatie
5	Markendaalse kerk		met Capucijnenhof	172	Ginnekenstraat 1
6	het huidige Begijnhof	87	Catharinastraat 14 en 16	173	achter de Ginnekenstraat
7	het klooster van de Grauwe Zusters	88	Catharinastraat 18	174	achter de Ginnekenstraat
8	Sint Catharinadal	89	Catharinastraat 22-26	175	achter de Ginnekenstraat
9	Gereformeerd Armkinderhuis	90	Catharinastraat 28	176	achter de Lange Stallen
10	het Stadhuis	91	Huis Montens	177	achter de Lange Stallen
11	Laken- en Vleeshal	92	Huis Ocrum	178	Inundatiesluis
12	de Hal op de Grote Markt,	93	Huis Hersbeke	179	Mosselkreek
	en Sint Janstraat	94	Huis Waalwijk	180	Oudevrouwenhuis
13	de Vleeshal of Boterhal	95	Huis Bruheze	181	Militair Hospitaal
14	de Lakenhal, later Tuchthuis en	96	Huis Van der Lecke,	182	de Sleutels of de Dubbele Sleutel
	Wapenmagazijn		Huis Assendelft	183	de Haan
15	stadsteerhuis Op ten Noort	97	Huis Van Neerven/Nedervenve	184	de Arend
16	waaghuis de Catte	98	Poedertoren	185	de Drie Bellen, later de Kolf
17	de Waag en de Riviervismarkt	99	Prinsenkade 9	186	de Haas
18	de Zeevismarkt en het Inthuisje	100	Prinsenkade 8	187	de Zwaan, voorheen de Rode
19	het Oudemannenhuis	101	Prinsenkade 6-7		Leeuw, ook wel de Witte
20	het Gasthuis	102	Haagdijk 10		Zwaan, later de Rode Aker
21	de Gevangentoren	103	In de Stad Diest	188	de Drie Ringen
22	de Latijnse School	104	het Ene Hoefijzer	189	de Posthoorn
24	Sint Jorisdooien	105	glasblazerij aan het Achterom	190	de Leeuw
25	Sint Sebastiaansdooien	106	Haven 10	191	de Twee Bellen
26	Sint Sebastiaansdooien	107	Visserstraat 3	192	de Witte Klok
27	de Hoge Brug	108	Visserstraat 1	193	de Pauw,
28	de Tolbrug	109	Visserstraat 5		voorheen het Hertshoofd
29	de Donkbrug	110	Rooms-Katholieke kerk	194	de Aker
30	het bruggetje in de Dieststraat	111	Visserstraat 16-18	195	de Schenkan,
31	de Sint Maartensbrug	112	Visserstraat 12		eerder genaamd de Pauw
32	de Sint Maartensbrug	113	Visserstraat 6-10	196	het Witte Kruis
33	de Gampelbrug	114	de Zwaan	197	het Truweel
34	de Pekbrug	115	de Vogel Struis	198	de Bijl
35	het bruggetje in de Nieuwe weg	116	Torenstraat 19-21	199	den Rooster
36	de brug over de Mosselkreek	117	Torenstraat 15-17	200	de Twee Klaverbladen
37	de brug van de Nieuwe Weg	118	Nieuwstraat ong.	201	de Rode Zwaan
	naar de Blekerij	119	hoek Karrestraat - Nieuwstraat	202	het Anker
38	de Ginnekenbrug	120	Nieuwstraat 13	203	de Hoop
39	de Keizersbrug	121	Rooms-Katholieke kerk	204	de Twee Hoefijzers
40	de Nonnenbrug	122	Rooms-Katholieke kerk	205	de Tuimelaar
41	de brug over de Verloren Kost	123	Ginnekenstraat 2-6		en daarna de Stad Grave
42	de Bosschebrug		en de Beemd	206	de Laars, daarna 's Hertogenbosch
43	de Doelenbrug	124	Ginnekenstraat 38	207	de Vijf Ringen
44	de brug van de Bouwerij	125	de Kardinaalshoed	208	de Kroon
45	Hoofdwacht	126	Huis de Pelikaan	209	de Twee Klimmende Leeuwen
46	de Bossche Poort	127	Huis de Wereld	210	de Gekroonde Bijl
47	de Ginnekenpoort	128	Bank van Lening	211	brug Boschpoort
48	de Haagpoort of Antwerpse Poort	129	Synagoge	212	Tolhuis
49	de Waterpoort	130	Franse School	213	brug Boschpoort
50	de Corps de garde	131	Prins Kardinaal	214	brug Boschpoort
51	de Ruitervacht	132	Kasteelplein 4	215	brug Boschpoort
52	de Korte Stallen	133	Catharinastraat 13-15	216	kerkhof van de Grote of
53	de Lange Stallen	134	Catharinastraat 21		Onze Lieve Vrouwekerk
54	de Hoge Barakken	135	Catharinastraat 101	217	kerkhof van de Markendaalse kerk
55	het Groot Arsenaal	136	Catharinastraat 4	218	kerkhof van Sint Joostkapel
56	het Klein Arsenaal	137	Catharinastraat 6	219	herberg 't Zwaantje
57	enkele gebouwen	138	Catharinastraat 8	220	nieuwe Begijnhof
	op de Gasthuisvelden	139	Catharinastraat 10	221	kerkhof bij de Beyerkapel
58	het Kruitmagazijn en	140	Catharinastraat 12-14	222	Beijerd
	kruitlaboratorium	141	Catharinastraat 16	223	Houten Tenten
59	de Antwerpse Barakken	142	Catharinastraat 18	224	Duiven/Granaattoren
60	de Provoost-Geweldig	143	Catharinastraat 20	225	toren van Nispen
61	het Kruitmagazijn Schorsmolen	144	Catharinastraat 22-24	226	gallerij
62	de Donkse of Leugenaars Barakken	145	Catharinastraat 26	227	toegangsbrug kasteel
63	barakken achter het Zwaantje	146	Catharinastraat 32	228	brug naar de Blekerij
64	de Vier Winden	147	het Liggend Hert	229	brug naar Beemd
65	het Fortuin	148	Grote Markt 28	230	brug Haagpoort
66	Olijmolen van Betz,	149	Grote Markt 17	231	brug Ginnekenpoort
	Oliemolen de Ploeg	150	de Lutherse kerk	232	brug bij het Zwaantje
67	de Schorsmolen	151	Veemarktstraat 17-19	233	brugdeel bij Haagsepoort
68	Molen de Punt	152	Veemarktstraat 23	234	brugdeel bij Haagsepoort
69	Olijmolen	153	Veemarktstraat 55	235	brugdeel bij Ginnekenpoort
70	Hooge Molen	154	Veemarktstraat 48	236	brugdeel bij Ginnekenpoort
71	de Watermolen	155	Veemarktstraat 72	237	brug bij Waterpoort
72	het Kasteel	156	Weeshuis aan de Oude Vest	238	het Gouvernement
73	het Blokhuis en de voorgebouwen	157	de Drie Hoefijzers	239	Huis van Héraugiere
74	het Spanjaardsgat	158	de Zwaan	240	de Pelmolen
75	de Stallen	159	Boschstraat 37	241	Kloveniersdooien
76	Manege van de KMA	160	de Olieton	242	koehaar-tapijtfabriek
77	Huis Pergamont	161	Boschstraat 39	243	de Kardinaalshoed
78	de Bouwerij met de Bouwerijstraat	162	Boschstraat 49	244	St. Janskapel
79	Huis Renesse	163	Boschstraat 55-57	245	de Grote Watermolen
80	Paleis van Justinus van Nassau	164	de Kroon	246	Visserstraat 7
81	Huis Brecht	165	Pasbaan 9-13	247	de Oranjeboom
82	Huis aan het water	166	Pasbaan 15	248	Sint Jorisdooien
83	de Herberg van Thorn	167	hovenierderij van		
			Sint Catharinadal		

Op de schop!

Overzicht van de opgravingen in de binnenstad in 2005

Ria Berkvens Het Bureau Cultureel Erfgoed van de gemeente Breda heeft in het afgelopen jaar achttien opgravingen in eigen beheer uitgevoerd. Vaak werden hiervoor projectarcheologen van BAAC bv uit Den Bosch ingehuurd.

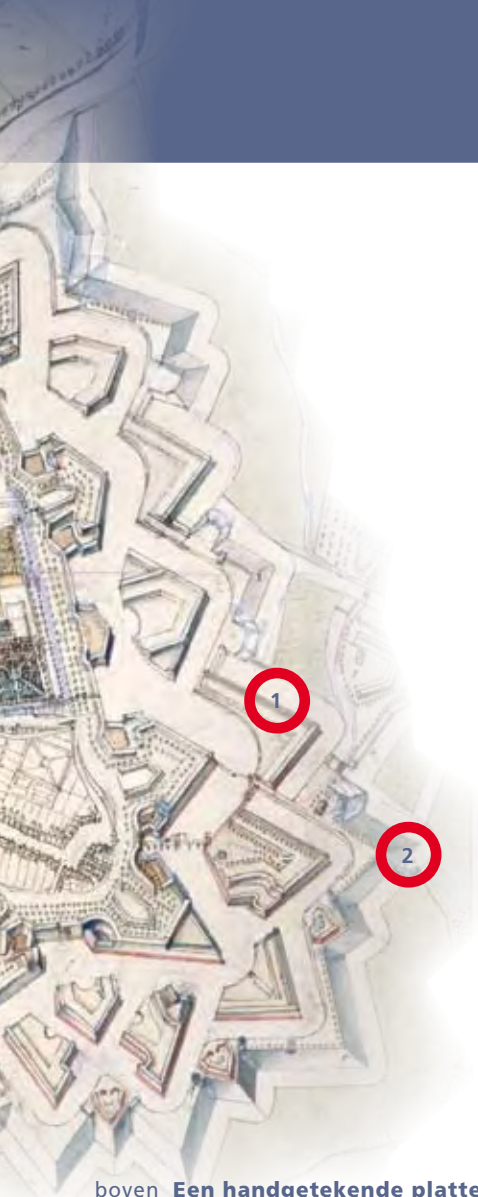
De inzet van onze altijd enthousiaste vrijwilligers is van fundamenteel belang bij al deze onderzoeken. Zes opgravingen, zoals die van de vestingwerken, werden door particuliere ontwikkelaars gefinancierd op basis van de Monumentenwet 1988 en het Verdrag van Malta. In *ErfgoedBrief Breda 5* werd al aandacht besteed aan de vondsten rond het Kasteel, waarbij de middeleeuwse ommuring weer deels werd opgemetseld. In deze *ErfgoedBrief Breda* besteden we aandacht aan het overige onderzoek in de binnenstad. De resterende resultaten van 2005 zullen in de volgende worden gepresenteerd.

Vestingwerken van Breda

Vanwege de geplande nieuwbouw op het terrein van de Oranjeboom-brouwerij (de voormalige Drie Hoefijzers) is een inventariserend veldonderzoek uitgevoerd door middel van drie proefsleuven. Het gebied had een hoge verwachting omdat hier tot 1870 de vestingwerken waren gelegen. Tijdens de Tachtigjarige Oorlog (1568-1648) vonden aanpassingen en verbeteringen plaats van de tussen

1533 en 1545 aangelegde wallen. Zo werd de vesting tussen 1590 en 1606 omgebouwd volgens het zogenaamde Oud-Nederlands stelsel. Dit werd gekenmerkt door aarden wallen, natte grachten, bastions, hoornwerken en kroonwerken. Aan de buitenzijde van de gracht bevonden zich lage aarden wallen waarachter manschappen en geschut konden worden opgesteld. In 1682 vonden opnieuw grootschalige verbeteringen plaats.

boven **Een handgetekende plattegrond van Breda, door Adam van Broeckhuysen. 1. Locatie Menno van Coehoornstraat. 2. locatie Oranjeboombrouwerij aan de Ceresstraat.** (Collectie Algemeen Rijksarchief, Brussel)

De aanleiding daartoe was de inval van de Fransen in 1672. Bij deze reconstructie werd het zogenaamde Nieuw-Nederlands stelsel gevolgd, dat wordt toegeschreven aan Menno van Coehoorn. Dit vestingbouwkundige stelsel wordt gekenmerkt door grote bastions, met holgebogen flanken en ravelijnen in de gracht. Bij het archeologisch onderzoek werden van beide laatste fasen resten aangetroffen. Het gaat onder meer om een gracht uit de periode 1590-1606, een gracht van rond 1682, een karrenspoor en verschillende greppels die niet nader konden worden gedateerd. Sporen van bewoning of gebruik van het terrein van voor 1500 zijn niet aangetroffen. In mei 2005 kwam bij de gemeente de melding binnen van ontwikkelingsmaatschappij Panagro dat bij de sloop van het klooster aan de Meerten Verhoffstraat / Menno van Coehoorn-

onder **Restanten van de laat 17e-eeuwse bekledingsmuur van de contregarde Hollandsche Garde. Duidelijk zichtbaar zijn de versnijdingen in de fundering.**

straat onbekende muren waren gevonden. Na inspectie in het veld werd duidelijk dat we hier te maken hadden met goed geconserveerde en behoorlijk diep gefundeerde muren die hoorden bij de 17^e/18^e-eeuwse vestingwerken om Breda. De muren reikten tot zeven meter onder het maaiveld. Op basis van de Monumentenwet 1988 werd besloten nader archeologisch onderzoek te verrichten voorafgaand aan de bouw van het appartementencomplex 'Heren van Breda'. Bij de opgraving werden restanten van de contregarde Hollandsche Garde blootgelegd. Deze dateerde uit 1682. De vestingwerken bestaan hier uit twee van zuidwest naar noordoost lopende muren met daartussen een wal en een gracht. Bovendien werden ook sporen van een 19^e-eeuwse waterput en de funderingen van het 19^e-eeuwse klooster en de kapel van de Franciscanessen in kaart gebracht. In november kwam weer een melding binnen over gevonden muurresten, nu aan de overzijde van de Menno van Coehoornstraat, waar eveneens een gebouw gesloopt werd. Na inspectie werd duidelijk dat de reeds eerder gevonden vestingmuur hier nog

enkele tientallen meters doorliep. De steunberen die oorspronkelijk in de wal verankerd zaten werden bij het onderzoek duidelijk zichtbaar.

>>>

Menno van Coehoorn (1641-1704). Vestingbouwer - belegeraar - infanterist. (Wikimedia Commons)

De middeleeuwse haven van Breda

Bij de aanleg van een diepe drainagebuis aan de Haven in het voorjaar van 2005 werden resten bloot gelegd van de Tolbrugpoort, de stadsmuur en oude kademuuren. Tot 1941 vormde de Mark de westelijke begrenzing van de middeleeuwse binnenstad van Breda. De belangrijkste toegangsweg tot de stad hier was de Haagdijk, die via de Tolbrug de stad in leidde. Uit historische bronnen is niet precies bekend wanneer de stadsmuur in dit gedeelte van Breda voltooid werd, vermoedelijk echter aan het eind van de 14^e eeuw. Aan het oostelijke bruggenhoofd van de Tolbrug verrees een stadspoort, de Tolbrugpoort. Tussen 1533 en 1545 liet Hendrik III een nieuwe wal rond de stad aanleggen, waardoor de verdedigingsfunctie van de

stadsmuur verviel. Rond 1538 werd de oude middeleeuwse stads-

muur gesloopt. De poort heeft echter na de afbraak van de stadsmuur nog decennia lang een rol gespeeld.

Begin juni werden de funderingen opgegraven van de Tolbrugpoort. Deze bestonden uit een rechthoekig poortgebouw met ten noorden en ten zuiden daarvan twee hoefijzervormige poortwangen. De noordelijke poortwang was doorsneden door een riool uit de jaren zeventig tot op een diepte van twee meter onder het maaiveld. De middeleeuwse doorgang was duidelijk te herkennen als een 3,50 m brede keienweg, net breed genoeg voor een kar.

Het muurwerk van de stadsmuur is voor een groot deel nog redelijk intact aanwezig in de ondergrond, op soms zelfs geringe diepte. Dat bleek al uit eerder onderzoek bij de bouw van de complexen Marquant en Laurentius aan de Markendaalseweg, waar eveneens de stadsmuur werd getraceerd over enkele tientallen meters. Aan de Haven werden verschillende funderingen van uitbouwen gevonden, die mogelijk hoorden bij waltorens die we kennen uit historische afbeeldingen. Bij het aanleggen van de kabels en leidingen is de oude muur vrijwel overal gespaard gebleven. Daarbij is gebruik gemaakt van aanwezige openingen en verstoringen in de muur en werd soms de kabelsleuf een stukje verlegd om op die manier de archeologisch waardevolle muurresten te sparen.

Het archeologisch onderzoek aan de Haven en de Tolbrug heeft weer eens duidelijk gemaakt dat Breda over een rijk bodemarchief beschikt, waar nog vele geheimen over ons verleden in verborgen liggen. We moeten daar dan ook zuinig mee om gaan. Ook de komende werkzaamheden voor het uitgraven van de Nieuwe Mark kunnen nog wel eens spectaculaire archeologische vondsten opleveren over het middeleeuwse havengebeuren. De bedoeling is om de ligging van de oude stadsmuur en de stadspoort in het toekomstige straatbeeld zichtbaar te maken, waardoor de wandelaar zich bewust wordt van het hier aanwezige erfgoed. Op deze manier blijft de historie van Breda inspireren en blijft de herinnering aan dat verleden leven.

Literatuur

M.C. Brouwer, *Breda Interbrew. Inventariserend veldonderzoek d.m.v. proefsleuven* ('s-Hertogenbosch 2005) ErfgoedRapport Breda 11 / BAAC-rapport 05-172.

K. Spijker en P. Ilson, *Breda, Haven – Nieuwe Mark. Inventariserend veldonderzoek door middel van proefsleuven* ('s-Hertogenbosch 2005) ErfgoedRapport Breda 10 / BAAC-rapport 05.153.

K. Spijker, *Vestingwerken aan de Menno van Coehoornstraat. Een definitief archeologisch onderzoek* ('s-Hertogenbosch 2006) ErfgoedRapport Breda 18 en 26 / BAAC-rapport 05.244.

boven **16e-eeuws wandfragment van steengoed kruik met vorstelijk vrouwfiguur. Gevonden in een dikke afvallaag aan de waterzijde van de stadsmuur.**

onder **Overzichtsfoto van de opgegraven resten van de Tolbrugpoort met op de plaats van de tekenaar de doorgang richting stadsgracht en Haagdijk.**

Breda, stad van de Nassaus 5

De Laurenburg

Johan Hendriks In ErfgoedBrief Breda 5 hebben we gezien dat de Laurenburg op de noordelijke oever van de Lahn mogelijk is gebouwd in het laatste kwart van de 11e eeuw. Als bouwheer wordt Dudo van Laurenburg genoemd. Ruim driehonderd jaar later is de burcht definitief verlaten en wordt het gebouw overgelaten aan de tand des tijds. Het is pas laat in de 20e eeuw als er weer nieuw leven is op de Laurenburg. Wat is nu eigenlijk van deze voorvaderlijke burcht van de Nassaus bekend?

Graven van Laurenburg

Echte graven van Laurenburg zijn er niet zoveel geweest. Na graaf Dudo ($\pm$ 1117) kennen we er nog vier: Rupert I en zijn broer Arnold I, die gezamenlijk na de dood van hun vader tot 1148 als graven van Laurenburg bekend staan, Anold II, zoon van Rupert I, die slechts tussen 1151 en 1154 graaf is geweest en tenslotte diens broer Rupert II, die tussen 1154 en 1158 graaf van Laurenburg was. Daarna werd de burcht verlaten, want Rupert II werd de stamvader van de Nassaus. Een kleine driekwart eeuw zullen er dus graven op de Laurenburg hebben gewoond. Na 1158 was de burcht van Nassau hun domicilie. Dat wil niet zeggen dat de burcht daarna niet bewoond is gebleven. Er zijn diverse ridderlijke families van lagere adel bekend die de naam 'Von Laurenburg' dragen en in opdracht van de graven van Nassau het oude stamslot hebben bewoond. Of zij verwant waren met de familie van graaf Dudo staat niet vast.

boven **De gerestaureerde woontoren of 'Bergfried' van de Laurenburg**

onder **Plattegrond van de Laurenburg. De eerste fase (rood) heeft de typische vorm van een adellijke burcht uit de 12e/13e eeuw. In geel zijn de (waarschijnlijk latere) uitbreidingen aangegeven.**

eerste fase:

- nog aanwezig
- verondersteld

uitbreiding:

- nog aanwezig
- verondersteld

- 1 voorhof
- 2 wateropslag
- 3 diepe gracht
- 4 brug
- 5 bergvrede
- 6 woongebouw
- 7 bovenste burchtplein
- 8 onderste burchtplein
- 9 voorburcht

>>>

De burcht Laurenburg

Uit 1740 is een ets bekend waarop de vierkante woontoren van de Laurenburg zich als een trotse ruïne verheft, omgeven door een stevige weermuur. Aan de binnenzijde van de muur stonden eveneens gebouwen. Hoe lang de burcht toen al ruïneus was, is moeilijk te zeggen. Volgens de ene historicus werd de burcht tijdens de Dertigjarige Oorlog (1637) verwoest, maar volgens een andere was de burcht al omstreeks 1400 verlaten.

Archeologisch onderzoek

Nadat zich in 1985 een nieuwe bevolgen eigenaar meldde (waarover volgende keer meer) werd de diepe kelder onder de woontoren uitgegraven. In het vijf meter dikke pakket bevonden zich allerlei bouwdelen en vondsten. Het gaat onder andere om ijzeren voorwerpen, katapult- of blijdestenen (die 38 tot 60 kg wogen), glas, dierenbotten en aardewerkscherven, vooral van steengoed. Het meeste daarvan was omstreeks 1400 in gebruik. Jonger materiaal is

niet aangetroffen. Omdat deze scherven in alle lagen van de vulling voorkwamen kan niet anders worden geconcludeerd dan dat de burcht na de 15e eeuw niet meer bewoond is geweest.

Hoe zag de Laurenburg eruit?

Op het hoogste punt van de rots is de vier verdiepingen hoge woontoren gebouwd, met aan de kwetsbare oostzijde een puntige uitbouw, een zogenaamde 'tour à bec'. De toren werd omsloten door een weermuur. Ten noorden en ten zuiden van de toren zijn tegen de weermuur aan op verschillende niveaus fundamenteen terug gevonden van bijbehorende woongebouwen. Aan de oostzijde vormde een diepe gracht de afscheiding met de heuvelrug. Oorspronkelijk voerde een brug over de gracht naar de zuidoostelijke (poort)toren waardoor de burcht werd betreden. Dit type kasteel wordt in Duitsland gerekend tot de 'klassieke Adelsburg', het klassieke adellijke kasteel uit de tweede helft van de 12e en de 13e eeuw.

Hoewel er geen onderzoek naar is gedaan lijkt er toch een tweede fase te zijn geweest, waarbij de oorspronkelijke brug verdween en de toegang tot het kasteel vanuit het zuidwesten werd geregeld, via een daar gelegen voorburcht en onderste hof, waarna

men als door een zogenaamde 'dwingel' via een andere poorttoren het kasteelterrein betrad. Zo'n dwingel kennen we in Nederland van het kasteel van Valkenburg.

Functie van de Laurenburg

De woontoren, bij onze oosterburen 'Bergfried' genoemd, was vooral een laatste toevluchtsoord, een militair onderkomen en tevens een symbool voor de macht van de bouwer, in casu de graaf van Laurenburg. Hij woonde daar echter niet. Daar waren de tegen de polygonale weermuur aan gebouwde representatieve woongebouwen voor. Omdat we slechts beschikken over fundamenteen is het nu moeilijk om aan te geven hoe deze eruit zullen hebben gezien. Zeker is dat de ruimte binnen de muur, met een diameter die de 40 m niet te boven ging, niet erg groot was. Doordat er op de Laurenburg nog geen echt archeologisch onderzoek heeft plaatsgehad en ook bouwhistorisch onderzoek tot op heden achterwege is gebleven, is het lastig om iets te zeggen over opkomst, ontwikkeling en ondergang van de Laurenburg, het stamslot van alle latere Nassaus. De beperkte ruimte van de Laurenburg zal echter zeker een rol hebben gespeeld in het besluit om elders aan de Lahn een nieuwe representatieve burcht te bouwen.

Colofon

De **ErfgoedBrief** Breda is een uitgave van de OntwikkelingsDienst Breda, Vakdirectie Cultuur.

De **ErfgoedBrief** Breda wordt toegezonden aan bewoners van monumenten in Breda en andere belangstellenden. Wilt u dit blad ook ontvangen of een gratis abonnement nemen, bel of mail dan met de heer

G. Otten, (076) 529 9339, g.otten@breda.nl of schrijf naar G. Otten, Bureau Cultureel Erfgoed, Postbus 3920, 4800 DX Breda. Losse exemplaren zijn verkrijgbaar bij de Balie Voorlichting in de hal van het Stadskantoor (Claudius Prinsenlaan 10), bij het Cultuurpunt Breda in de Bibliotheek (Molenstraat 6) en bij het Stadsarchief (Parade 10).

Redactie: Johan Hendriks en Gerard Otten

Beeldredactie: Marc Berends

Vormgeving: x-hoogte, Tilburg

Opplage: 3000 exemplaren

Abbeeldingen op pagina 1 zijn afkomstig uit de collectie van het Breda's Museum, het Stadsarchief Breda en de Vakdirectie Cultuur. Overige afbeeldingen zijn afkomstig uit de collectie van de Vakdirectie Cultuur, tenzij anders vermeld.